

Роман ГОЛИК

ЗУНР ЧИ MAŁOPOLSKA WSCHODNIA?: ОБРАЗ ГАЛИЧИНИ 1918 РОКУ В МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

Розглянуто перебіг польсько-українського протистояння не тільки з точки зору воєнного протистояння, але й як боротьбу національних ідеологій та міфологій, уявлень та стереотипів, проаналізовано її вплив на формування подальших взаємин українців і поляків у ХХ ст.

Ключові слова: *українсько-польська війна, взаємини українців і поляків, міжвоєнний період ХХ ст., Друга світова війна.*

ЗУНР та українсько-польське протистояння 1918–1919 рр. мають вже досить довгу традицію дослідження – і як воєнно-історичні феномени, і як державно-політичні явища¹. Меншою мірою вивчені культурні передумови та категорії суспільної свідомості, які стали тлом та імпульсом цих історичних подій і супроводжували їх сприймання впродовж ХХ – початку ХХІ ст. Власне ці аспекти проблеми й є об'єктами наших студій. Конфлікт довкола Галичини у 1918 р. – не лише війна спільнот, а й боротьба національних міфологій чи ідеологій, уявлень та стереотипів. Ці уявлення визначили не лише перебіг самої війни, але й формували подальші взаємини українців і поляків.

Війна і міжвоєнний час. Під час україно-польського збройного конфлікту 1918–1919 рр. зіштовхнулися два погляди на австрійську Східну Галичину. Українці бачили у ній територію власної незалежної держави (ЗУНР), поляки (за міжвоєнною термінологією) – частину Червенської землі, (Східної) Малопольщі чи “східних кресів” давньої Речі Посполитої. Кожній із цих точок зору відповідала своя історіософія. Українці апелювали до часів Галицько-Волинської держави: її існування вони вважали одним з головних історичних аргументів на власну користь. Ще одним доказом була для них кількісна перевага українського населення Східної Галичини над польським – насамперед, у сільській місцевості. Національна ідентичність селян, яких ототожнювали з “простим народом”, стала для українців недвозначним показником етнографічної та політичної приналежності галицьких земель. Село – основний носій національного духу, отож, тому, чий села, належить й вся територія: приблизно так можна сформулювати позицію галицьких українців. У листопаді 1918 р. вони перебирали владу з переконанням, що продовжують перервану традицію княжої доби, повертаючи собі загарбану польськими королями землю і ліквідуують несправедливе домінування польської етнічної меншини над більшістю українського населення. Галицькі поляки мислили іншими категоріями. Для них відправним історичним пунктом були не княжі часи, а доба

Казимира Великого. При цьому інкорпорацію колишніх руських земель у давню Річ Посполиту вони вважали поверненням польських “Червенських градів”, захоплених Володимиром Великим, а водночас вирішальним фактором урбанізації та “цивілізування” Русі. “Австрійська” доба у цій історичній схемі була періодом “забору”, займанщини; після неї, за цією логікою, мало б наступити “законне” відродження колишньої державності в її історичних межах. Саме на цей досвід покликалися польські інтелектуали, формулюючи свої претензії на галицькі землі. Індикатором етнополітичної приналежності спірної території вони вважали демографічну перевагу польського міського і населення Галичини над українським. Міста – основні джерела розповсюдження національної культури в регіоні; їхньому впливу підпорядковані села. Той, кому належать міста, має право претендувати й на решту території: приблизно так дивилися на ситуацію галицькі поляки.

Не дивно, що 1 листопада 1918 р. кожна сторона діяла і реагувала по-своєму. Вивішення синьо-жовтого прапора у східногалицьких містах українці сприймали як радісну і закономірну подію. Вони трактували такий вчинок як знак легітимного переходу влади від старої адміністрації до нової і чулися виконавцями волі українського народу. Натомість поляки були шоковані й обурені: для них цей акт був відвертим викликом, символом неповаги до їхніх національних аспірацій. Польські міщани фактично відразу почали сприймати українців (русинів) не тільки як суперників, котрі випередили їх, привласнивши собі владу, але й як представників зовнішньої ворожої сили. З одного боку, вони стали звинувачувати українців у антипольській змові з Австрійською монархією. Також у польській военній пропаганді українську владу Львова ототожнювали з військовою диктатурою, що тотально придушує права громадян. Натомість українці презентували львівських поляків як партизан, які виступають проти законної влади². Крім того, під впливом романів Г. Сенкевича в уяві поляків виник образ українського вторгнення (інвазії) в Галичину. У цьому контексті вони стали ідентифікувати себе з захисниками давньої Речі Посполитої, а українців – з козаками Богдана Хмельницького та гайдамаками, які нападають на галицькі міста. Українці Галичини не відкидали подібних асоціацій, навпаки, підсилювали їх, вважаючи себе спадкоємцями не лише княжих, але й козацьких військ і гайдамацьких загонів. Своєрідним відображенням цього стали мемуари Лонгіна Цегельського, для якого загальноукраїнський політик зразка 1918 р. – лише слабкий відблиск політичних еліт XVII–XVIII ст.: “я мимохіть уявляв собі, як було ... тому 300 років, коли тодішні Січові стрільці – українське козацтво – формували полки зі збунтованого поспільства. Тоді в нас були реально мислячі лідери, ... Хмельницький, Виговський, Кричевський ... – мужі, а не наївні студенти, не соціалізмом затуманені літератори. (...) Навіть з гайдамаччиною не (...) порівняти. Бо Гонта і Залізняк були певні своїх гайдамаків, було взаєморозуміння, а Винниченко, ... Коновалець не вірили своїм “дядькам”³. У ментальності галицьких поляків ці історичні образи викликали різко негативні асоціації (“наїзницькі орди”, “козацький потоп”, “гайдамацька дич”), які зустрічаються у польських листівках періоду воєнних дій 1918 р. і у пропаганді міжвоєнного часу. Загалом українці та поляки Галичини бачили одні в одних загарбників, які захопили не належну їм землю.

Зрозуміло, що у такій “картині світу” ментальна й емоційна відстань між галицькими поляками та українцями могла лише збільшуватися. Першим і най-

сильнішим проявом світоглядної прірви стали самі львівські бої 1918 р. До них спричинився особливий статус Львова – адміністративно-політичної та культурної столиці Галичини, центру українського і польського національних рухів. Кожна зі сторін вважала місто своїм національним символом. Уже 2–3 листопада 1918 р. воно розділилося не лише у віртуальному, але й в реальному вимірі. Опорою “українського Львова” стали частина адміністративних будівель австрійської влади (ратуша, колишнє Намістництво, що стало “централєю” українського уряду), будинки українських організацій, які перетворилися на осередки державних установ (товариство “Дністер” – харчовий уряд, Народний дім – Головна команда, Ставропігії – Українська національна рада), а також прилеглі території (пл. Ринок, Губернаторські вали, вул. Підвалля, Руська, Вірменська, Бляхарська). Для українців така топографія стала джерелом історичних аналогій: “Колись тут – у 1550–1650 рр. – ставропігійські братчики радилися, як “Русь” у Львові боронити, славний Рогатинець (...) та культурний меценат Корняк так само засідали, як ми сьогодні. Тепер тут Українська національна рада ... іменує першу українську владу, Кабінет, “державних секретарів” – підкреслював той же Л. Цегельський⁴. Зародком “польського Львова” стали будівлі в іншій частині міста: школа ім. Сенкевича на вул. Польній та Дім техніків на Іссаковича, а згодом – будинки Політехніки, школи св. Магдалини тощо. З точки зору поляків, саме ці пункти були осередками збройного опору проти “окупаційної влади”. Протистояння розколело місто на дві частини, з лініями фронту вздовж вулиць та “нейтральними територіями”, що розділяли супротивників⁵. В уяві кожної зі сторін захоплена ворогом частина міста була небезпечною територією, на якій процвітало насильство, грабунки, переслідування за національною ознакою⁶. Українці звинувачували цивільне населення Львова у підступності та віроломстві супроти українських військових. У польському середовищі активно поширювалися чутки про “звірства” українських солдатів, які вбивають мирних мешканців, не щадячи жінок і дітей. Додатковим джерелом для росту антиукраїнських настроїв став образ “львівських орлят” – школярів, які йдуть у бій з українцями і гинуть від їхніх куль. Ці та інші фактори викликали особливий радикалізм у поглядах та діях як з польського, так і з українського боку. Він призвів до безкомпромісної боротьби за львівські вулиці, площі, окремі будівлі. Особливу затятість вуличних боїв у Львові відзначали як польські, так і українські мемуаристи: українець Лонгин Цегельський змальовував їх як “справжнє пекло”, поляк Ян Гелля на цій підставі порівнював Львів з Сарагосою, а Галичину – з Сербією і Фландрією⁷. Результатом боїв стало поступове витіснення, а згодом евакуація й фактична ліквідація “українського Львова”. Від 22 листопада 1918 р. українці почали розглядати усе “місто Льва і Юрія” уже як військовий об’єкт, котрий необхідно здобути. Проте ці зусилля, як відомо, не увінчалися успіхом й вони змушені були розпрощатися з частиною власних уявлень та ілюзій. “То нас, “господарів краю”, польська боївка викинула з “нашої столиці”, з “города князя Льва”. Нам дано наочну лекцію, що Львів є “польським містом” і ми тепер мусимо здобувати свою “власну столицю” – розчаровано зауважував український мемуарист⁸.

Образ провінційної Галичини 1918 р. у свідомості українців і поляків був дещо іншим. Цікаву спробу реконструювати реакцію окремих міст на події першо-

го листопада бачимо в одному з художніх нарисів міжвоєнного часу, підписаного криптонімом Н. Н. Його героїня (українка) їде “нейтральним” поїздом з усе ще “безпретензійного, спокійного дрібноміщанського” Перемишля до Львова через Медику, Судову Вишню, Городок та Зимну Воду. У Медиці цей потяг вже обстрілюють українці (sic!), у Судовій Вишні українська команда роззброює поляків, які опиняються на ньому, у Зимній воді пасажирів зустрічають звістки про бої на львівському залізничному вокзалі. Тому вони опиняються в українському Городку, де остаточно чуються “як удома” і залишаються для “державної праці”. “Всюди свої на двірцях. (...) Наочно... видно, як через ніч кожне місто незалежно одно від одного підпорядковувалося українській владі – самочинно – не знаючи ще, що діється в найближчому сусідстві”⁹. Такий образ галицьких містечок 1918 р. – доволі частий елемент українських мемуарів. Приклад – провінційний Самбір у “Чорних рядках” Андрія Чайковського. 1 листопада 1918 р. це місто, на ратуші якого на той час вже висів біло-червоний стяг (знак польської приналежності), без боротьби перейшло до українців. Такий стан справ письменник трактував як вираз відносно толерантного діалогу між українською і польською спільнотою міста: “одні перед другими мали “морес”, і одні других не чіпали і не виступали, щоби перебрати владу в свої руки”¹⁰. Тому впродовж усього існування “українського” Самбора (з 1 листопада 1918 р. по 13 травня 1919 р.) його повітовий комісар зафіксував лише кілька сутичок нової влади з місцевими польськими організаціями (у тому числі, щоправда, й невдалий переворот) на тлі доволі мирного співжиття українців і поляків. При цьому самбірські українці постійно усвідомлювали певну формальність самого поняття “український Самбір”: “Стан був такий, що місто з мазурськими передмістями мало над українцями подавляючу перевагу, зате повіт з 80% українського населення мав перевагу над польським елементом”, – констатував той же А. Чайковський¹¹. Водночас з його спогадів, які з мемуарів Лонгина Цегельського, можна реконструювати невідрадний образ буденного життя регіону часів ЗУНРу: Турчанський повіт охоплений голодом, Самбірський – тифом, сусідній Дрогобич стає центром “соціалістичного бунту”, через територію ЗУНРу мігрують маси колишніх військовополонених тощо. При цьому Львів як перша столиця ЗУНРу в мемуарах українців фігурує, швидше, як епіцентр бойових дій, а не як реальна столиця держави. Цю роль виконує лише друга столиця, Станіславів, яку той же А. Чайковський, проте, зображає осередком невиправданого комфорту, бюрократії й марнотратства¹². Однак загалом настрої українців у багатьох галицьких містечках були оптимістичними: “Це був веселий і радісний час. Наш народ працював в атмосфері піднесення духа. Початок відродження Української держави звістував, що наступить справжнє національне відродження. Це відчував кожен, хто переживав період від 1 листопада 1914 року до 20 червня 1919 року”, – описував період ЗУНРу український підприємець з Глинян Михайло Хамула¹³. Ще оптимістичнішою у свідомості міщан-українців виглядала картина розповсюдження української влади на селі. Саме на цій підставі Лонгин Цегельський змальовував ідилічну українську Галичину 1918 р., створену “державотворчим інстинктом галицьких мас”: “(...) усюди тихо, лад і спокій. Поляки по дворах, містечках тощо припинили, сидять собі по домах, не показуються. Всюди урядують українській війти, де був війтом поляк – зрікся... Кожне село само подбало, щоб українську владу на місцях настановити, береже ладу в себе...”¹⁴.

Однак в уяві польських мешканців тих же галицьких містечок виникала інша картина подій. Навіть загалом проукраїнськи настроєний адвокат і краєзнавець Александр Кучера описував перехід влади в Самборі до рук українців як згубну для міста “австрійську інтригу”, а саму українську владу, за невеликими винятками, – як хаотичне зборище “непевних” людей: “На живому організмі українського суспільства паразитувала... значна кількість різних кар’єристів, збиранини з різних частин світу, відчайдухів та злочинців, які для... своїх цілей використовували часи безвладдя... , допускали акти насилля супроти навіть спокійної людності, кидаючи тим, може навіть і неслухно, понуру тінь на характер і діяльність усього української спільноти та її ідейних провідників”¹⁵. Водночас відголоски боїв у Львові провокували антипольські настрої в повітових містах Західно-Української Народної республіки. Так, жовківський пекар Іван Цюрупайлович, підсумовуючи враження українців, стверджував, що українсько-польських боїв за столицю Галичини можна було б уникнути, якби українська влада вдалася до репресій: “У Львові йшли бої між українцями та поляками. Перехожі люди українського роду, яких ми в дорозі стрічали, казали, що тої війни не треба було би, якби українці в першій дні зайняття Львова були взяли кількост польських панів, провідників та офіцерів як закладників. Але наші пани з УНР того не допустили. Большевики своїх підозрілих противників вистріляли, помордували і не боялися, що Антанта скаже, і цей аргумент міг послужити УНР”¹⁶. Тому явна чи прихована ворожість між українцями та поляками зберігалася й на містечковому рівні. Яскравим свідченням напружених стосунків стало, зокрема, опубліковане у тогочасній самбірській пресі “послання до українських жовніврів” А. Чайковського. Щоб розвіяти антимилітарні настрої серед українських селян, письменник конструє непривабливий образ нової “шляхетської і панської” Польщі, яка висуває претензії до галицьких українців, вимагаючи від них “Галичини аж поза Львів – розуміється з Бориславом і Дрогобичем”¹⁷. При цьому Чайковський наголошує, що поляки зображають українців виключно через призму негативних стереотипів, створюючи образ, що принижує їхню національну гідність: “Ми – хами, некультурні, розбійники, гайдамаки, большевики, (...) не маємо ні мови, ні письменства (...) самі не хочемо своєї держави, бо то лише горсточка інтелігенції щось таке вигадує, а український хлоп задоволений своїм чорним хлібом, гноєм і злиднями, до котрих привик, як риба до води” – саркастично зауважує автор послання¹⁸. Покликаючись на минулі переслідування, він змальовує катастрофічні наслідки майбутніх дій польської держави у разі її перемоги над військами ЗУНРу: “пани і обшарники” пригноблюють українських селян Галичини, забороняють їм ходити до школи, активно полонізують (“остало би нас 25% а решта були би поляки”), у той час як інтелігенція утікає від репресій на Україну¹⁹. Така апокаліптична візія мала, на думку А. Чайковського, стати для селян стимулом до справедливої боротьби за українську Галичину: “По чуже ми не посягаємо, а боронимо свого. Не йдемо воювати Кракова, бо він не наш, але відбираємо Львів і Перемишль, бо ті городи заснували на нашій землі наші князі, боронимо нашого Дрогобича й Борислава, бо це наша економічна сила”²⁰. Отже, попри зовнішній спокій, польські та українські провінційні середовища протистояли один одному. Не дивно, що перехід того ж Самбора до польських рук 17 травня 1919 р. українці пов’язували з обшуками, грабунками, побоями, вбивствами

та арештами²¹. Натомість польські мемуаристи описували цю ж подію як радісну зустріч мешканців міста з “прекрасно екіпірованим” польським військом²².

Після завершення бойових дій протистояння галицьких поляків та українців перемістилося з воєнної в ідеологічну площину. Представники польської сторони акцентували на тому, що українські війська “чинили насильство” над мирним населенням Львова у листопаді 1918 р.; для цього були створені комісії, які мали документувати “знушення” українців над місцевими поляками. Натомість українці збирали свідчення про каральні акції польської влади щодо українських селян і міщан впродовж 1918–1919 рр. Так виникла відома “Кривава книга”, якою українські діячі прагнули символічно “засудити” Польщу за цілим рядом пунктів (“звірства і переступи під час ведення війни”, “нелюдське полоненнями та інтернованими”, “загроження життя і здоровля українського населення” тощо). Вони формували картину державного терору та геноциду на території Східної Галичини, неоголошеної війни польської спільноти проти української: “тут мається до діла ... з ... безпощадним походом цілої польської суспільності... , аби увесь український елемент у Східній Галичині знищити і викорінити. Ось страшний образ, який виростає перед нашими очима!”²³. Загалом у повоєнній ситуації згадки про події 1918–1919 р. викликали у свідомості українців подвійний образ. З одного боку, вони асоціювалися з чимось урочистим, святковим, піднесеним (Листопадовий Зрив), але водночас нагадували про поразку у визвольних змаганнях. Невипадково спогади того ж А. Чайковського названі “чорними рядками”: “Я зачав писати в стані найстрашнішої депресії. Я був близький божевілля і лиш якесь чудо , що ... не наложив на себе рук. (...) ... усе порскнуло, мов миляний пузир на воді. Нас перешахрували, продали, зробили з нас подарунок тим, що більше обіцяли дати” – зізнавався автор²⁴. Поруч з цим, українці прагнули показати перед світовою спільнотою справедливість своїх домагань щодо Східної Галичини, висувуючи різкі звинувачення “на вічну ганьбу Польщі”. За цим стояло підсвідоме прагнення реваншу, прихована надія на “новий Листопад” – гіпотетичну подію, яка мала б змінити статус Галичини. Саме тому впродовж усього міжвоєнного часу галицькі українці намагалися підтримувати “листопадову традицію”, формуючи культ героїв визвольних змагань 1918–1919 рр. Цьому слугували насамперед публічні ритуали, серед яких найголовнішими була щорічна панахида за полеглими, яку правили 1 листопада у Львівському соборі св. Юра та відправи на гробах Січових стрільців на Янівському цвинтарі у час Зелених свят. Часто їх доповнювали також спонтанні демонстрації, які спричиняли контракції з боку польської поліції та молодіжних організацій. Найвідомішим тут став розгром святоюрського віча 1928 р., що переріс у напади польських студентів на українські організації Львова. Подібні конфлікти мали значний суспільний резонанс: дії польської влади засуджувала навіть прорадянська КПЗУ, для якої уряд ЗУНРу був лише утіленням “соціал-зради”²⁵.

Натомість для галицьких поляків міжвоєнного часу листопад 1918 р. був синонімом перемоги, символами якої стали наданий Львову орден “Віртуті Мілітарі” та монументальний Цвинтар Оборонців Львова. Львівські бої у масовій свідомості поляків 20–30 рр. нерідко асоціювалися з “дитячим хрестовим походом” (як назвав його Станіслав Василевський). Саме цей аспект використовували автори польських шкільних підручників. На їхніх сторінках виникає картина

нерівного бою між горсткою сміливих львівських поляків і 20 000 (sic!) українських солдатів. До цієї боротьби приєднуються навіть діти, і тому цивільне населення міста здобуває перемогу. З восьми- і десятирічних дітей сформували “картопляну армію”, яка носила харчі на передову; “старші хлопці, учні середніх шкіл з карабінами в руках вартували, брали участь у боях. Дівчатка помагали у шпиталях, приносили харчі для воюючих, збирали поранених. Старші дівчата, дорослі жінки ставали поруч з воюючими чоловіками і відважно йшли до атаки”, – такий образ подій 1918 р. подавала учням 4 класу загальних шкіл Владислава Мартинович²⁶. У рідкісних випадках представники політичних та культурних середовищ міжвоєнної Польщі (Александр Бохенський, Миколай Зданович) з розумінням ставилися до української візії листопадових подій 1918 р. Окремі польські інтелектуали пропонували взагалі усунути згадки про українсько-польську війну з історичної свідомості: “Щоб ті часи накиненої обом народам недобровільної громадянської війни були якнайшвидше викреслені з пам’яті сучасників! Щоби вони були застереженням на майбутнє, що усі взаємні національні справи слід залагоджувати у взаємному, спільному і згідному порозумінні, не вдаючись до помочі “того третього приятеля!” – наголошував у 1937 р. самбірчанин А. Кучера²⁷. Проте у більшості випадків польська громадськість міжвоєнної Галичини сприймала події 1918–1919 рр. як тріумф II Речі Посполитої. Його символізували, зокрема, щорічні урочистості на свято незалежності Польщі 11 листопада, які у Львові завершувалися святковими маніфестаціями та покладанням квітів на могили “львівських орлят”. У цьому контексті крайні праві середовища польського політикуму давали радикальні оцінки збройній боротьбі 1918–1919 рр. Так, Станіслав Ястшембський, звертаючись до малоземельної шляхти, робив недвозначні висновки з україно-польської війни: 1. Утворення “Західної України” потерпіло крах, бо було засноване на неправді: “хотіли тут творити щось таке, чого ніколи не було”. 2. Будь-яке “під’юджування” проти Польщі і поляків – державний злочин і шлях до нової війни. 3. Землі Східної Галичини, як “одвічно польські”, не можуть бути відірвані від їхньої Батьківщини. 4. Польща вибачила “засліплення” тим, хто воював з нею у 1918 році (навіть виплачує своїм ворогам інвалідні пенсії), отже, має право вимагати від них поштивої поведінки²⁸. Крім того, серед польського населення й далі поширювалися чутки про нелюдську поведінку українців під час листопадових боїв. Той же Ястшембський не випадково страшив своїх читачів образом “злого українця” – засудженого у 1937 р. за “жахливі злочини”, вчинені у 1918 р., якогось Макітри (до того ж, вчителя “Рідної школи”)²⁹. Отож, коли йшлося про оцінку подій 1918–1919 рр., галицькі поляки та українці усе ж залишалися непримиренними.

Друга світова війна і післявоєнні уявлення. Події вересня 1939 р. внесли суттєві корективи у сприймання минулих конфліктів. Для галицьких поляків, які вважали питання державної приналежності Східної Галичини остаточно вирішеним, приєднання Західної України до УРСР було приниженням і шоком. Галицькі українці спочатку мали певні ілюзії, пов’язані з “кінцем Польщі”, “своєю” державою та українізацією галицьких міст, яку проводив радянський режим. Однак згодом їхні сподівання розвіялися під впливом масових депортацій та вбивств мирного населення. До того ж, вони швидко зрозуміли, що будь-яке визнання ЗУНР не відповідає історіософії “радянського Києва”. Його представники воліли бачити

інкорпорацію Західної України як відновлення “Галицької радянської республіки” 1920 р., а не як відродження Західноукраїнської держави зразка 1918 р.³⁰ Нову хвилю надій з боку українців збудив початок радянсько-німецької війни. Тому акт відновлення державності 30 червня 1941 р. розглядали як своєрідне продовження (чи логічне завершення) Листопадового чину, а голова управи Львова Юрій Полянський у радіозверненні від 7 липня 1941 р. “закликав усіх українців вернути до своїх варстатів праці, щоб не повторився 1-й листопад 1918 р., коли ми не зуміли оборонити своєї державності”³¹. У цей час в українській галицькій пресі з’явилася низка мемуарів та художніх нарисів, присвячених україно-польському протистоянню 1918–1919 рр. Так, герой одного з оповідань львів’янина Олександра Надраги, “захисник казарм Фердинанда”, на Свят-вечір 6 січня 1944 р. виголошує своєрідну молитву, звернену до душ українських героїв 1918 р: “Прикликаю зі щирого серця на Святю Вечеру і вас, куме Антоне зі Шептицьких, кулею в чоло біля мене в казармах Фердинанда поціленого, і тебе, любя дитино, ясноволосий гімназисте, якого груди, мов решето, пересікли кулі машинового кріса, коли продирався до нас з приказами Головної Команди і Тебе, перший брате та великий друже Іване з Кохановських, якому я очі навіки закривав в гарнізонному шпиталі на Личаківській, ... щоб наші діти діждалися кращої долі, ніж ми”³². Спогади про львівський листопад (“нашу трагедію”) з’являються і в інших фельетонах того ж автора, присвячених “проходам по Львові”. На Персенківці він бачить “міську електровню”, яку обстрілювала “наша артилерія” 1919 р., Стрийський парк уявляється “старшинською школою для тих, що вміли... гинути на... вулицях Львова”, нарешті, Цитадель у нього виразно асоціюється з героїзмом її українських оборонців у 1918 р.³³. Проте усі намагання української інтелігенції з допомогою таких образів підтримати патріотизм своїх співгромадян йшли врозріз з воєнною і повоєнною реальністю. Східногалицьким полякам німецька окупація, а вслід за нею й повернення радянської влади давали ще менше надій. Тому в нелегальній пресі вони активно використовували образи й сюжети україно-польського протистояння 1918 р. Про це свідчила поява нової “Побудки”, а також польської молодіжної одноденки, виданої у листопаді 1943 р. під символічною назвою “Orlęta” (з 1944 р. – регулярне видання польського підпілля). Остання була спеціально присвячена 25-ій річниці “героїчного зриву простих хлопців і дівчат”, які “в боротьбі з українськими ватагами кров’ю і життям припечатали приналежність Львова і східних кресів до Польщі”³⁴. Тоді ж у додатку до “Слова польського” від 22. 11. 1943 р. з’явилися спеціальні наліпки, приурочені до того ж таки 25-ліття Оборони Львова³⁵. Ці акції мали сприяти посиленню оптимістичних настроїв серед польського населення, даючи відчуття реальності й близькості реваншу. Отож, навіть у нових умовах польська та українська спільноти Галичини продовжували жити у колі старих стереотипів. Часом остаточного знищення ілюзій стали події 1946 р., коли поляків Східної Галичини почали переселяти у Польщу, а українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя – на територію УРСР. З цього моменту україно-польське протистояння з реального простору остаточно було перенесене в уявний.

У післявоєнній радянській Україні на існуванні ЗУНРу намагалися не акцентувати. Офіційна історіографія у цьому випадку дотримувалася стандартних формулювань. Західно-Українську Народну Республіку змальовували як “суто

буржуазне утворення”, де, “крім назви, ... нічого народного не було”³⁶. За радянською версією, 1 листопада 1918 року “українські націоналісти” перейняли владу в Львові, повністю погодивши свої дії з “антинародною” австрійською монархією. Утворився “реакційний режим”, який “захищав інтереси експлуаторських класів”, підтримуючи тісний зв’язок з “буржуазно-націоналістичною Директорією” і відкидаючи “дружні пропозиції” уряду Радянської України. Єдиним позитивом утворення ЗУНР в радянському ідеологічному дискурсі вважали виникнення КПСГ (Комуністичної партії Східної Галичини) – “організатора боротьби із зунрівськими запроданцями”³⁷. Яскравим зразком творення негативного образу ЗУНР стала “покаяння” книга Петра Карманського “Крізь темряву” (1956). Західноукраїнська держава поставала тут “епіцентром контрреволюційних елементів”, а редактори видання у примітці до тексту взагалі демонізували уряд ЗУНР, послугуючись найбільш різкими епітетами: “Національна рада” з дикою жорстокістю розправлялась з численними повстаннями робітників і селян. ... “Національна рада” з першого і до останнього дня свого мерзенного існування була знаряддям імперіалізму і лютим ворогом українського народу”³⁸. Натомість у глибині масової свідомості галицьких українців залишався й позитивний образ ЗУНР як “своєї держави”. Звичайно, інколи в історичній пам’яті фіксувалася напівлегендарна, напівказкова картина подій. Наприклад, житель тої ж таки Самбірщини, який у роки ЗУНР був дитиною, при кінці 80-их рр. ХХ ст. неясно пригадував собі лише запізнилу спробу “відвоювання” повітового Самбора українськими селянами з його рідних Кульчиць у 1919 р., після якої багато вихідців з села втратили роботу: “Пам’ятаю – вечір, ... люди йдуть зі смолоскипами, з вилами, сокирами, граблями – хто з чим. І всі кажуть, що йдуть “відвойовувати Самбір”. Смішне! Дійшли вони до моста через Дністер, а ту вже стояло польське військо. Дали по них сальву, і люди зі страху розбіглися. А пізніше, як мій тато вернув з війни, то його, хоч він не йшов “відвойовувати Самбір”, поляки звільнили з роботи на залізниці, за кару, – бо то була державна посада”³⁹.

У післявоєнній соціалістичній Польщі оборона Львова і Східної Галичини також не належала до ідеологічно бажаних тем. Однак про галицькі події 1918–1919 рр. тут говорили ширше, аніж в УРСР. При цьому загальний образ україно-польської війни, переважно, залишався таким, як і у довоєнній Польщі. Симптоматичним було, наприклад, перевидання у 1957 р. спогадів Станіслава Василевського “Незаписаний стан служби”. Їх автор змальовував гнітючу картину “української окупації” Львова у перших днях листопада 1918 р. та радісну атмосферу загальнопольського єднання під час облоги міста у 1919 р.⁴⁰ Давні негативні стереотипи помітні й в повісті “Криві літери” (1960) Юлії Прайс, де вояки УГА постають незвичними до міського життя “кабанами у довгих сорочках”, а на герб ЗУНР польські герої твору дивляться зі зневагою, пропонуючи помістити там замість лева свиню⁴¹. Проте зазвичай у літературі ПНР тему української Галичини намагалися або оминати, або замінювати звичним покликом на дії “українських націоналістів”. Цей штамп почали використовувати навіть автори старшого покоління, наприклад, Александр Закшевський, який у своїх мемуарах зображає українців нищителями підльвівського санаторію Маріївки: “Санаторій відразу зайняли відділи націоналістичних українських військ, а багате обладнання поспішно вивозив мешканець Винник пан Дмитерко, власник

якогось об'єкту, який він називав "сонячним санаторієм"⁴². Подібно трактовано ЗУНР й у повісті Анджея Кусьневича "Урок мертвої мови": у її завершальних розділах представником української влади на Турківщині стає груба, неотесана українка, натомість її колишня колега-поляк виступає спадкоємницею австрійської витонченості й толерантності. Водночас у науковому історіографічному дискурсі Польщі 60–80 рр. ХХ ст. помітні й спроби відносно нейтрального трактування україно-польської війни 1918–1919 рр. Прикладом може слугувати видане 1985 р. дослідження Тадеуша Домбровського про український національний рух у Східній Галичині⁴³. Зокрема, львівські події 1 листопада 1918 р. подані тут уже не як замах українців на права львів'ян-поляків, а як тактичний прорахунок діячів українського національного руху⁴⁴.

Натомість у польських та українських еміграційних колах ситуація виглядала інакше. Українці діаспори намагалися всіляко підтримувати міжвоєнну традицію трактування галицької війни 1918–1919 рр., як часу, коли "прийшла Україна і на вулицях Львова не було видно людей, тільки вояків ... з крісами в руках і жовто-блакитними трояндами на шапках"⁴⁵. Цій меті слугували перевидання давніших книг і випуски нових: репринт "Листопадових днів у Львові 1918 р." О. Кузьми, публікація мемуарного збірника М. Гуцуляка "Перший листопад 1918 р. у Львові", мемуарів Лонгіна Цегельського "Від легенд до правди" тощо. Загальний напрямок більшості із цих публікацій виражають думки Романа Купчинського у ювілейному збірнику "Наш Львів"(1953): "В бою за нього [Львів] в 1918–1919 роках перемогли польські вулиці. Віримо, що це було останній раз!"⁴⁶. Представники польської еміграції використовували прямо протилежні уявлення, також запозичені з літератури 20–30 рр. ХХ ст. При описі подій 1918–1919 рр. вони дотримувалися, переважно, звичної історіографічної схеми: відступаючи, австріяки передають владу над Львовом і Східною Галичиною українцям, які становлять у місті меншість. Польська більшість, насамперед молодь (львівські орлята), береться за зброю і проганяє українців. Саме таке трактування бачимо в "Історії Польщі" Войцеха Рошковського (Анджея Альберта)⁴⁷. Ще чіткіше давні стереотипи проглядаються у "Lwowskich gawędach" Казимира Шлеєна. Тут українці, які "займають" Львів та Східну Галичину, зображені недалекокими "караїмами", безсильними перед сміливістю, кмітливістю та патріотизмом польських оборонців краю. Натомість Цвинтар Оборонців Львова та прапор Оборонців Львова слугують для Шлеєна символами майбутнього повернення поляків до міста: "Дич зі сходу збезчестила реліквію Львова, цвинтар його оборонців. Хорунжий опинився у советському таборі і повернувся до польського мундиру. Але прапор Оборонців Львова залишився у Львові, проте, хорунжий не забув про нього. Встиг ще закопати його глибоко у львівську землю... Докладний опис місця закопування лежить у запечатаному конверті... Може, прапор вціліє і ходитимуть з ним інші хорунжі, молодші"⁴⁸. Рідкісними були спроби виступити "проти упирів минулого", сумістивши образ Східної Малопольщі з образом української Галичини, як це зробив Юзеф Лободовський: "війна 1918–1919 рр. – стверджував він, – замість стати для польської сторони джерелом досліджень, чому взагалі до неї дійшло, ще більше поглибила спільно викопане провалля. Врешті прийшли міфи іншої закваски, які стільки зла наробили одним і другим: в українців – донцовщина, у нас – великодержавницька ідеологія"⁴⁹.

Не дивно, що на перехідному етапі модерної історії України та Польщі “проблема 1918 року” викликала значні контрверсії. Загалом польський та український історіографічний дискурси дуже повільно позбувалися давніх стереотипів. Свідчення цьому – друге видання “Історії України” Владислава Серчика, де польсько-українська війна розглянута, з одного боку, крізь призму фактографізму, а з іншого – через акцентування мотиву “австрійської руки”, що діє на користь українцям і на шкоду полякам⁵⁰. Офіційна українська (“київська”) історіографія зламу 80–90 рр. ХХ ст. була ще консервативнішою. У текстах її представників нерідко повторювалися кліше радянської комуністичної ідеології, у якій виникнення ЗУНРу вважали похідним і другоплановим фактом порівняно з “Великою Жовтневою соціалістичною революцією” 1917 р. Натомість львівська історіографія (зрештою, разом з місцевим партноменклатурним дискурсом) набагато мобільніше відреагувала на процеси національно-культурного піднесення кінця 80-их років ХХ ст. Одним з його визначальних елементів у Галичині став саме культ Українських Січових Стрільців, а слідом за ним – і УГА та ЗУНРу. Тому 70-та річниця утворення Західно-Української народної республіки стала приводом для неформальних маніфестацій з панахидою і запалюванням свічок на площі біля Порохової вежі Львова вечором 1 листопада 1988 р. У масовій свідомості галицьких українців такі ритуали сприймали як закономірне відродження традиції. При цьому в пострадянський час пройшло непомітне змішування польської та української обрядовості. У міжвоєнний період львівські українці чітко відокремлювали 1 листопада (коли у соборі св. Юра правили панахиду за полеглими у 1918–1919 рр.) та Зелені свята (час поминальних відправ на могилах воїнів УСС і УГА на Янівському і Личаківському цвинтарях). У свідомості українців діаспори ці дві дати вже почали зближуватися: “Згадавши про наш 1-ший Листопад пригадав я, що в римо-католиків це т. зв. “задушки” і вони тоді запалюють на гробах своїх рідних свічки та лампадки. Пішов і я, щоб помолитись на Твому гробі. Засвітив свічки, гріб покрит білими хризантемами і молився”, – згадує один із еміграційних авторів⁵¹. У пострадянській ментальності галицьких українців відбулося майже повне злиття традицій: український “Перший Листопад” став ототожнюватися з польським “задушним днем”, і релігійна подія набрала національно-патріотичного забарвлення.

Так чи інакше, на момент проголошення незалежності України існування ЗУНР уже стало частиною офіційного історіографічного канону, а УСС і УГА почали вважати прообразами українських збройних сил кінця ХХ ст. Проте це не означало відкинення стереотипів, пов’язаних з польською стороною україно-польського конфлікту 1918–1919 рр. Галицьких поляків і надалі вважали основними його призвідцями та принциповими ворогами західноукраїнської державності. Знаком цього стало, зокрема, перевидання у 1994 р. “Кривавої книги”, присвяченої “польській інвазії в Галичину 1918/1919 рр.”. Прагнення ж відійти від давніх стереотипів у ментальності галицьких українців 80–90 рр. межувало зі зрадою національних інтересів. Аналогічною була ситуація й у посткомуністичній Польщі. Масова поява нових видань, присвячених Львову і Східній Галичині, у кінці 80-на початку 90-их років (журнали “Semper fidelis”, “Na rubieży”, щорічний збірник “Rocznik Lwowski”), та відповідних теле- та радіопередач також провокувала відродження давніх шаблонів у поглядах на 1918 і 1919 роки. Лише поодинокі

польські інтелектуали прагнули відійти від міжвоєнного трактування цих подій. Так, Богдан Скарадзінський, намагаючись хоча б частково популяризувати лозунг “пробачаємо і просимо вибачення”, переконував своїх читачів у раціональності українських дій щодо Східної Галичини. Однак навіть він використовував мотив українського замаху на Львів: “заінаугурували українці недовге життя ... Західно-Української народної республіки. А що іншого могли зробити? Ми ж не відмовимо їм морального права до самостворення Над їхнім замахом на Львів щиро уболіваю, бо важким каменем зірвався він на цілість наших стосунків. (...) Найбільше аналогії зі Львовом, здається, має ситуація (...) Познані і Великопольського повстання, з тим, що полякам там “вийшло”, хоч зовсім вийти не муіло”⁵². Однак і в середовищі “Солідарності”, частина діячів якої симпатизувала українським визвольним змаганням, культ боротьби за Східні Креси був доволі сильним. Свідченням цьому стали листівки, присвячені пам’яті Оборонців Львова, причому поняття “оборони Львова” тепер розширювалося не лише на листопадові події 1918 р., але й на львівські бої серпня 1920, вересня 1939 та липня 1944 років⁵³. Найяскравішим виявом реінкарнації давніх уявлень у 90-их рр. ХХ ст. стало прагнення польської сторони повністю відновити Цвинтар оборонців Львова. Ці намагання не викликали взаєморозуміння з українського боку. Попри окремі примирливі голоси, їх сприймали як акт культурної та ідеологічної агресії, а навіть як висловлення територіальних претензій на Східну Галичину. Знаками “польських зазіхань” в українських очах стала уся “воєнізована” символіка “цвинтаря львівських орлят”, насамперед трактування похованих там людей як воїнів, що полягли за незалежність Польщі. Натомість у масовій свідомості поляків таке сприймання було закономірним: Цвинтар оборонців Львова залишався одним із місць “національної пам’яті та мучеництва” – знаком польської присутності на землях Східної Галичини. Цвинтарна територія стала простором ідеологічного польсько-українського конфлікту, що тривав упродовж 1990 – середини 2000-их рр. Його умовним завершенням можна вважати урочисте відкриття Цвинтаря Оборонців Львова за участю Президентів України й Польщі. Ця церемонія була, до певної міри, відтворенням аналогічного щорічного ритуалу на площі Пілсудського у Варшаві, і тут і там “львівські орлята” були трактовані як солдати Війська Польського, які стають у символічні шеренги захисників Речі Посполитої. Зі свого боку, українські скаути-пластуни кожного року 1 листопада проводять “теренову гру” на вулицях Львова – віртуальну імітацію подій 1918 р., щоб закріпити в історичній пам’яті власну версію минулого. Отож, герої польсько-української війни й надалі входять до національного пантеону нової Польщі, а січові стрільці та воїни УГА залишаються знаковими постатями української історії. Тому бої за Львів і східну Галичину у 1918 і 1919 рр. й надалі є частиною як української, так і польської національної міфології. Що ж до їх трактування, то впродовж 2000 – років акценти дещо змістилися. З одного боку, свою роль відіграло збільшення часової віддалі між цими подіями і сучасністю. Волинська трагедія 1943 р. чи депортації 1946 р., природно, стали більш актуальними, аніж суперечки про події майже сторічної давнини, безпосередні свідки і учасники яких уже відійшли у вічність. До цього додалися настрої періоду Помаранчевої революції 2004–2005 р., які сприяли витісненню частини негативних стереотипів зі сфери польсько-українських стосунків. Нарешті, сам факт

існування двох незалежних держав і кордону між ними, який, до того ж, є кордоном Євросоюзу, також став своєрідним бар'єром, що перешкоджає виникненню міжнаціональних конфліктів – символом того, що історія “закрита” і не підлягає перегляду. Водночас існує й інша сторона медалі. Той сам кордон для багатьох українців і поляків все ще символізує історичну несправедливість та індивідуальну кривду, а згадка про події 1918–1919 рр. у певній мірі залишаються болісним елементом історичної пам'яті: поляки принагідно згадують втрачений Львів, так само як українці – Перемишль. Тому й у 2005–2006 рр. не бракувало публікацій, де події 1918–1919 рр. розглядалися у термінах польської / української “окупації”. Проте, якщо приглянутися до образу українсько-польської війни у польській та українській традиції, можна помітити один важливий спільний компонент. Так, для українців героїчним залишається Листопадовий зрив 1 листопада 1918 р., а для поляків – звільнення Львова від українців 22 листопада 1918 р. та його подальша оборона. Однак у пам'яті тих й інших зафіксована також і трагедія українсько-польської війни, жах вуличних боїв, розгул жорстокості та насильства на тлі холоду і голоду. І саме ця картина чисто людського страждання може, як видається, стати головним антидотом від взаємних звинувачень, упереджень і конфліктів.

-
- ¹ *Литвин М, Науменко К.* Історія ЗУНР. – Львів, 1995; *Макарчук С.* Українська республіка галичан. – Львів, 1997. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; *Łukomski G.* Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. – Koszalin; Warszawa, 1994; *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa, 1997, тощо.
- ² Кривава книга: передрук видавання 1919 та 1929 років. – Дрогобич, 1994. – С. 15.
- ³ *Цегельський Л.* Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопадом 1918 року. – Львів, 2003. – С. 131–132.
- ⁴ *Цегельський Л.* Від легенд до правди. – С. 52.
- ⁵ Там само. – С. 71–73.
- ⁶ Там само; пор.: *Gella J.* Ruski miesiąc 1/XI-22 /XI 1918. Ilustrowany opis walk listopadowych we Lwowie. – Lwów, 1919. – S. 51–55.
- ⁷ *Цегельський Л.* Від легенд до правди. – С. 65–68; *Gella J.* Ruski miesiąc. – S. 154.
- ⁸ *Цегельський Л.* Від легенд до правди. – С. 111.
- ⁹ *Н. Н.* Перший листопад. Спогади й вражіння // Нова хата (Львів). – 1936. – Ч. 21. – С. 3
- ¹⁰ *Чайковський А.* Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. // *Андрій Чайковський.* Спогади. Листи. Дослідження. – Львів, 2002. – С. 210.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само. – С. 227.
- ¹³ *Хамула М.* Глиняни – місто моїх килимів. – Нью-Йорк, 1969. – С. 64–65.
- ¹⁴ *Цегельський Л.* Від легенд до правди. – С. 84.
- ¹⁵ *Kuczera A.* Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej. – Sambor, 1937. – S. 372.
- ¹⁶ *Цюрупайлович І.* Спомини кооператора // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. – Жовква; Львів; Балтімор, 1997. – С. 135.
- ¹⁷ *Чайковський А.* До українських жовнірів моє дружне послання // *Андрій Чайковський.* Спогади. Листи. Дослідження. – Львів, 2002. – С. 341.
- ¹⁸ Там само. – С. 340.
- ¹⁹ Там само. – С. 343.
- ²⁰ Там само. – С. 346.

- ²¹ Рабій Ю. Княжий город Самбір. – Львів; Самбір; Ютика, 1999. – С. 143.
- ²² Kuczera A. Samborszczyzna. – S.372.
- ²³ Кривава книга. Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич, 1994. – С. 92.
- ²⁴ Чайковський А. Чорні рядки. – С. 207.
- ²⁵ З історії революційного руху у Львові. 1917–1939. Документи і матеріали. – Львів, 1957. – С. 333–334.
- ²⁶ Martynowiczowa W. Obrazy z przeszłości i terażniejszości. – Lwów, 1938. – S.113.
- ²⁷ Kuczera A. Samborszczyzna. – S. 372.
- ²⁸ Jastrzębski S. Kim jesteśmy? O szlachcie zagrodowej w Małopolsce Wschodniej. Nakład drugi. – Przemyśl, brw. – S. 34–35.
- ²⁹ Там само. – С. 30.
- ³⁰ Пор.: Історія Української РСР. Короткий нарис. – Київ, 1981. – С. 344.
- ³¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів; Київ, 2001. – С. 100.
- ³² Надрага О. Серед львівських парків. – Львів, 2004. – С. 115–116.
- ³³ Там само. – С.195, 154, 240.
- ³⁴ Mazur G., Skwara J., Węgierski J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1. XI–5 II.1946. – Katowice, 2007. – S. 392–393.
- ³⁵ Там само. – С. 391.
- ³⁶ Історія Української РСР. – С. 293.
- ³⁷ Засанський В., Петрів І. За чужим возом. – Київ, 1967. – С. 34–38.
- ³⁸ Карманський П. Крізь темряву. – Львів, 1956. – С. 56.
- ³⁹ Записано 25. 08. 1987 р. від Савчака Г., 1910 р.н., у с. Городище Самбірського р-ну Львівської обл.
- ⁴⁰ Wasylewski S. Niezapisany stan służby. – Wrocław, 1957. – S.173–177.
- ⁴¹ Трухан М. Негативний стереотип українця в польській повоєнній літературі. – Львів, 1992. – С. 40.
- ⁴² Zakrzewski A. Sanatorium Mariówka i medycyna. – Wrocław, 1975. – S. 220.
- ⁴³ Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923. – Warszawa, 1985.
- ⁴⁴ Там само. – С. 100–101.
- ⁴⁵ Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. Нью-Йорк, 1953. – С. 156.
- ⁴⁶ Там само. – С. 146.
- ⁴⁷ Roszkowski W. Historia Polski 1914–1990. – Warszawa. 1992. – S. 17–18.
- ⁴⁸ Schlejen K. Lwowskie gawędy. – Warszawa, 2002. – S. 144–145.
- ⁴⁹ Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy, Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S.262.
- ⁵⁰ Serczyk W. A. Historia Ukrainy. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990. – S. 373–375.
- ⁵¹ Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью-Йорк, 1953. – С. 162.
- ⁵² Nie jesteśmy ukrajinofilami... – S. 394–395.
- ⁵³ Mazur G., Skwara J., Węgierski J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. – S. 517.

Roman Holyk. THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC OR MALO-POLSKA WSHODNIA? THE IMAGE OF 1918 GALICIA IN THE UKRAINIAN AND POLISH MENTALITY

The article interprets the development of the Polish-Ukrainian confrontation not only as the military conflict, but also as a struggle of the national ideologies and mythologies, beliefs and stereotypes. It analyzes its influence on the formation of Ukrainian-Polish relationships in the 20th century.

Key words: the Polish-Ukrainian War; Ukrainian-Polish relations, Interwar period, the Second World War.